

Г. В. Назарова, д-р екон. наук, професор
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

І. Л. Дибач, канд. екон. наук, доцент
Національний університет кораблебудування
імені адмірала С. О. Макарова

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У статті узагальнено основні чинники інноваційних процесів на ринку освітніх послуг в Україні, якими є: науково-технологічні, економічні, соціокультурні, демографічні, глобалізаційні та політичні. Проведено аналіз поведінки суб'єктів освітнього процесу в умовах інноваційних процесів на ринку освітніх послуг. За результатами аналізу запропонована схема покращення функціонування ринку освітніх послуг враховуючи інтереси роботодавців у підготовці майбутніх фахівці, кількісні і якісні потреб ринку праці. В основу запропонованої схеми закладено цикл Шухарта-Деминга, який складається з чотирьох головних складових «Плануй – Виконуй – Перевірйай – Корикуй».

Ключові слова: інноваційні процеси, ринок освітніх послуг, трудовий потенціал, NEET-молодь, навчання протягом життя, цикл Шухарта-Деминга.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли головним фактором виробництва є людина, її трудовий потенціал, знання, уміння та навички, вміння адаптуватися до змін в технологічному процесі, роль освіти і освітнього процесу підвищується стрімкими темпами.

Освіта – це головний компонент накопичення людського капіталу. На сьогодні людський капітал на 60–65% визначає рівень розвитку економіки будь-якої країни, тому особливу увагу слід приділити освітнім послугам, як основі формування інтелектуального потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку освітніх послуг є предметом наукового інтересу багатьох учених. Серед вітчизняних науковців слід виділили З. П. Бараник [2], І. М. Грищенко [4], Л. А. Злупко [5], А. М. Колота [6], Л. С. Лісогор [8], Г. В. Назарову [10], О. О. Саєнко [13], М. В. Семикіну [14] та ін. Проте, незважаючи на значні напрацювання науковців в означеній площині, розвиток інноваційних процесів на ринку освітніх послуг залишається відкритим для подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні особливостей інноваційних процесів на ринку освітніх послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу досліджень. Ретроспективний аналіз світового досвіду в сфері освітніх послуг показав, що розуміння її соціальної значущості набирає стрімких обертів. Так, експертами Світового банку (ґрунтуючись на результатах структурного співвідношення національного багатства за даними 192 країн) з'ясовано, що ще до кінця ХХ ст. питома вага виробничих фондів у структурі національного багатства становила 16%, питома вага природних ресурсів дорівнювала 20%, а частка людського капіталу – 64%. Імперативи зміни освітньої системи, змісту освіти, формування ринку освітніх послуг визначалися науково-технічним і соціальним прогресом.

Визначення особливостей інноваційних процесів на ринку освітніх послуг України можливо завдяки аналізу його головних чинників. Узагальнення чинників, що визначають інноваційні процеси на ринку освітніх послуг дозволяє ідентифікувати найважливіші з них та охарактеризувати сучасний характер розвитку ринку освітніх послуг. Але, водночас, необхідно підкреслити взаємопов'язаність визначених чинників.

1. Головним рушійним чинником інноваційних процесів на ринку освітніх послуг є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Масова комп'ютеризація та стрімке зростання частки користувачів мережі Інтернет, розвиток новітніх технологій призводять до появи нових професій та вакансій, змінюються вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня працівників тощо.

Так, за даними дослідження видання «Trade Schools Colleges Universities» «чимало завтрашніх професій, будуть результатом сьогоднішнього науково-технічного прогресу» [1]. Так, через 10 чи 15 років у світі зростатиме попит на працівників «нових професій», які не лише будуть компетентними у своїй галузі знань, а й матимуть крос-галузову спеціалізацію. Професії майбутнього за версією «Trade Schools Colleges Universities» наведено на рис. 1.

Рис. 1. Професії, попит на які буде високий у майбутньому (за версією «Trade Schools Colleges Universities»)

Джерело: [1]

2. Внаслідок масової інформатизації суспільства відбуваються й об'єктивні зміни в організації виробництва. Так, згідно з «гіпотезою трьох

секторів економіки», запропонованою Ж. Фурастьє [17], розподіл робочої сили між трьома секторами економіки змінюються і поступово переходить до третьої фази «третинна цивілізація», відповідно до якої, частка третинного сектора – сектора послуг перевищує усі інші.

3. Слід зазначити, що демографічна ситуація в Україні на національному рівні в короткостроковій та довгостроковій перспективі є несприятливою. Спостерігається суттєве скорочення чисельності молоді й одночасно виникнення асиметрії на ринку освітніх послуг. Такі процеси зумовлені «нерівноцінністю» зміни поколінь: в репродуктивний вік вступає мале за чисельністю покоління народжених в 1990-і рр. Саме тому низький рівень безробіття, що фіксується в останні роки в Україні, можна частково пояснити скороченням робочої сили, а не зростанням економічної активності населення. Зауважимо, що стрімкої популярності набирає й такий рух як «childfree» (чайлдфрі). До прибічників чайлдфрі руху частіше всього належать особи молодого віку з вищою освітою та середнім чи вище середнього рівнем доходу, що також впливає на ринок освітніх послуг у довгостроковій перспективі.

До того ж Україна увійшла до п'ятірки країн світу за показником найвищого рівня природного скорочення населення, а демографічна ситуація в Україні протягом тривалого часу характеризується стійкою депопуляцією населення. На сьогодні Україна є однією із найбільших країн-постачальників робочої сили до Європи та інших країн. Стрімке поширення інтелектуальної еміграції молоді продовжує набирати обертів. Приміром чисельність вітчизняної високоосвіченої молоді у Польщі впродовж останніх трьох років (починаючи з 2017 р.) збільшилася на 40% [16].

Інше негативне явище, що впливає на розвиток ринку освітніх послуг та має надзвичайно негативні наслідки для розвитку будь-якої держави – незворотна освітня міграція. Внаслідок зростання кількості незворотної освітньої міграції, економіка втрачає найбільш

конкурентоспроможну частину трудового потенціалу зараз, що впливатиме на зміну структури ринку праці молоді потім.

За результатами щорічних досліджень аналітичного центру CEDOS з питань освітньої міграції, чисельність вітчизняних студентів в іноземних університетах у 2017–2018 рр. становило 77 424 осіб (для порівняння у 2015–2016 рр. чисельність студентів становила 66 668 осіб) [16]. Найбільш привабливими країнами для отримання освіти у 2018 р. стали: Польща, Росія, Чехія, Канада, Німеччина та ін., рис. 2.

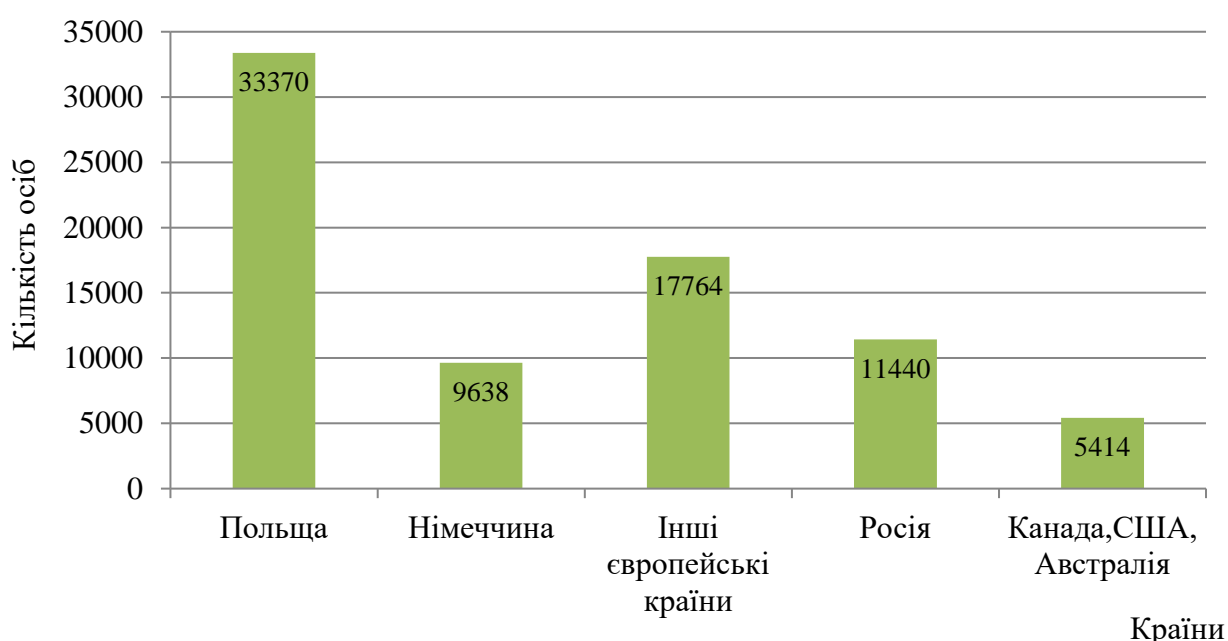

Рис. 2. Кількість українських студентів за кордоном

Джерело: [16].

4. Не менш важливими є вплив соціальних чинників, що пов'язані з появою нових інтересів та зміною акцентів у системі цінностей молоді. Розвиток сучасної молоді в епоху підвищення ролі інформаційно-комунікаційних технологій, мережі Інтернет та підприємницьких здібностей. Тому інтелектуалізація та інформатизація суспільного життя все частіше дозволяє сучасній молоді не «прив'язуватися» до робочого місця, до місця навчання, регламенту й норм навчання через створення відділеної форми та поширення концепції «освіта протягом життя».

Навчання в сучасному світі вимагає нової моделі освіти і професійної підготовки. Поняття «освіта протягом життя» включає навчання, що пронизує весь життєвий цикл людини з раннього дитинства до глибокої старості, при цьому багато учених схиляються до думки, що близько 20% від всього часу, відведеного на роботу зараз буде приділятися роботі в майбутньому, а 80% часу – на навчання. Воно має включати формальну освіту, неформальну освіту та соціальне навчання.

Освіта протягом життя є надзвичайно необхідною у підготовці працівників в умовах високої конкуренції в глобальному світі. В умовах розвитку економіки знань розвиток науки та технологічні зміни відбуваються надзвичайно швидко, тому необхідність придбання нових якісних знань та навичок постійно зростає.

5. Серед чинників інноваційних процесів на ринку освітніх послуг слід виділити процес глобалізації. Глобалізація є продуктом технологічного й економічного розвитку суспільства, але в той же час глобалізація перетворюється в рушійну силу трансформацій на ринку освітніх послуг, покращуючи якісні характеристики молоді, впливаючи на підвищення конкурентоспроможності та академічної мобільності. Натомість на думку автора, глобалізація опосередковано впливає на зміни на ринку освітніх послуг України через різні фактори, як то: міжнародна торгівля, розвиток міжнародної інфраструктури, зміна цін на міжнародних ринках праці, послаблення ролі звичаїв і традицій, розширення соціальних зв'язків, інтернаціоналізація освіти, науково-технічний прогрес.

6. У 2018 р. в Україні проживали 11,9 млн. молоді, у відсотковому відношенні частка становила 28,2% від загальної чисельності населення країни [15]. Очевидно, що інтереси, пріоритети й очікування цієї частки населення мають відобразитися у політиці держави. Так, під політичними чинниками інноваційних процесів на ринку освітніх послуг пропонуємо розуміти насамперед політику держави у сфері регулювання ринку освітніх послуг, а саме: інституційне, нормативно-правове, організаційно-

комунікаційне забезпечення.

Реалізація заходів державного регулювання має бути спрямована не лише на створення сприятливих умов розвитку ринку освітніх послуг, а й забезпечення ефективного функціонування національного ринку праці та ринку праці молоді, зокрема. Тобто важливе значення має не лише державна політика у сфері підготовки нової робочої сили, а й у процесі виходу молоді на ринок праці, врахування інтересів роботодавців та задоволення їх потреб при підготовці нової робочої сили, заохочення роботодавців до участі в освітньому процесі молоді та подальшому її працевлаштуванні з метою підвищення конкурентоспроможності майбутніх фахівців.

Практичний досвід підтверджує, що таке функціонування ринку освітніх послуг наразі є недосконалим, а поведінка абітурієнтів щодо вибору майбутньої професії є нераціональною у контексті вимог сучасного розвитку суспільства, що проявляється у істотних дисбалансах на ринку праці молоді. Однією із головних причин таких процесів, перш за все є орієнтація ринку освітніх послуг на задоволення інтересів та прагнень абітурієнтів та їх батьків, а не на попит фахівців з сторони роботодавців та можливостей реалізації трудового потенціалу у майбутньому. Так, за результатами проведеного соціального опитування серед абітурієнтів у 2018 р., головними критеріями абітурієнтів при виборі майбутньої професії були:

заробітна плата (53,25 %);

«престиж» майбутньої професії (47,75 %);

власні інтереси, здібності та прагнення (41,26 %);

перспектива кар'єрного зростання в обраній професії (30,75 %);

приносити користь людям (20,5 %);

фінансові можливості батьків (18,5 %) [11].

Профорієнтаційні опитування проводились й С. А. Ісаєнко у 2018 р. з метою визначення мотивів абітурієнтів при виборі професії. Науковець

отримав наступні результати: мотив «бажання мати вищу освіту» (32,56 %); «бажання мати престижну професію» (25,58 %); «бажання мати улюблену професію» (22,09) «бажання мати розповсюджену професію» (2,33 %); «бажання заробляти справжні гроші» (6,98 %); «бажання батьків, щоб я тут навчався» (3,49 %); «бажання уникнути служби в армії» (6,98 %).

Вищенаведене свідчить про недостатню ступінь усвідомленості абітурієнтами професійного самовизначення, а основними критеріями зазвичай є висока оплата праці та престижність освітньої послуги.

Відповідно до вищевикладеного, розвиток ринку праці молоді, перш за все, характеризується стійким дисбалансом між попитом та пропозицією, що відображається у професійно-кваліфікаційній невідповідності робочої сили.

Наявність диспропорції між попитом та пропозицією на робочу силу є чинником, що обмежує задоволення потреб працівників та роботодавців у працівниках. Протягом 2018–2019 рр. спостерігається стійкий дефіцит кадрів, за прогнозними даними, тенденція зберігатиметься й у 2020 р., а дефіцит кадрів становитиме 164,2 тис. осіб [12].

До того ж згідно з даними Державної служби статистики України, кожен п'ятий економічно неактивний на ринку праці – студент або виконує домашні (сімейні) обов'язки, що є нераціональною поведінкою молоді на ринку праці [15]. Така молодь могла б запропонувати робочу силу на ринку праці, тому є потенційною робочою силою або «NEET-молоддю» (Not in Education, Employment or Training, що у перекл. з англ. – не навчаються, не працюють, не займаються ні тим, ні іншим). Так, все більше уваги міжнародне товариство, зокрема такі міжнародні організації як Міжнародна організація праці, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, Світовий Банк та інші приділяють увагу проблемам «NEET-молоді».

У 2018 р. кількість осіб NEET-молоді на ринку праці складала 141,7 тис. осіб (або 1,3%), у 2017 р. – 171,2 тис. осіб (або 1,6%). Основними

факторами збільшення ймовірності переміщення молоді у цей сегмент і подовження перебування можуть бути: низький рівень освіти (не вище середньої загальної), відсутність практичного досвіду, тіньова зайнятість, виплата соціальних трансфертів (або іншої соціальної допомоги), виховання тощо. Для більшості NEET-молоді характерний незавершений перехід «навчання-робота». Молодь, що має трудовий досвід нерідко набуває його на нестабільних та недостатньо кваліфікованих робочих місцях.

Враховуючи вищезазначене автором запропонована схема підвищення якості функціонування ринку освітніх послуг враховуючи дисбаланс професійно кваліфікаційної структури робочої сили та інтереси роботодавців у підготовці майбутніх фахівців на ринку праці. В основу запропонованої схеми закладено цикл Шухарта-Деминга, який складається з чотирьох головних складових «Плануй – Виконуй – Перевірйй – Кориґуй», що обумовлює можливість управління через зворотній зв'язок.

Цей цикл враховує послідовність етапів (рис. 3), реалізація яких забезпечить цілісність підвищення якості функціонування ринку освітніх послуг.

Перший етап «Плануй» (встановлення цілей та процесів, необхідних для отримання певного результату) – передбачає формулювання мети та завдань підготовки фахівців, враховуючи затверджені стандарти вищої освіти, запити ринку праці, потреби та інтереси головних суб'єктів освітнього процесу. Реалізація мети вимагає використання компетентнісного підходу, який є провідним на сучасному етапі розвитку вищої освіти. Саме залучення бізнесу (роботодавців) дозволить вчасно визначати вимоги до компетентності випускників закладів вищої освіти, що у свою чергу є фундаментом для визначення перспективних напрямків для удосконалення якості підготовки фахівців (роботодавці реалізують прогностичну функцію).

Наступний етап «Виконуй» – підвищення якості освітнього процесу.

Реалізація етапу передбачає безпосередню взаємодію всіх зацікавлених суб'єктів освітнього процесу – студентів, викладачів, представників бізнесу та держави. Роботодавці мають брати активну участь в організації освітнього процесу.

Таким чином, реалізація етапу «Виконуй» ґрунтується на розробці системи ідентифікації, моніторингу та прогнозування потреби у робочій силі та пропозиції за професіями на ринку праці молоді в професійно кваліфікаційному розрізі; а також розробці системи інформування, а також удосконалення системи професійної орієнтації населення в цілому та молоді, зокрема про потреби у робочій силі за професіями на ринку праці молоді.

Рис. 3. Цикл Шухарта-Деминга для удосконалення функціонування ринку освітніх послуг

Розроблено авторами

Третій етап «Перевірй» (моніторинг та вимірювання процесів, звітування про результати) характеризується здійсненням контролю

розвитку ринку освітніх послуг, раціональної поведінки суб'єктів, моніторингу задоволеності зацікавлених сторін змістом і результатами професійної підготовки. Етап передбачає здійснення моніторингу працевлаштування випускників та тривалості періоду переходу від освіти до роботи (у тому числі NEET-молоді). Роботодавці також мають брати участь в системній оцінці якості підготовки випускників закладів вищої освіти під час практик і державної атестації (роботодавці реалізують експертну функцію).

Останній етап «Коригуй» передбачає вживання заходів для постійного покращення розвитку освітніх послуг. Цей етап має передбачати:

розробку рекомендацій щодо коригування системи планування професійної освіти з точки зору кількісних і якісних потреб та трансформаційних процесів на ринку праці молоді;

використання рекомендацій суб'єктами ринку освітніх послуг; використання державних інструментів і важелів впливу з метою коригування систему планування професійної освіти з точки зору кількісних і якісних потреб та трансформаційних процесів на ринку праці молоді.

Таким чином, з метою зменшення економічних втрат від дисбалансу професійно кваліфікаційної структури робочої сили та підвищення рівня раціональності поведінки економічних агентів слід розробити та впровадити систему ідентифікації трансформаційних процесів на ринку праці молоді, систему прогнозування та планування попиту та пропозиції робочої сили у професійно кваліфікаційному розрізі; удосконалити систему професійної орієнтації молоді та всього населення.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що формування державної політики у сфері освітніх послуг має враховувати інноваційні процеси у сучасному суспільстві та вимоги ринку праці молоді як найактивнішої частки населення країни в цілому.

У процесі дослідження визначено, що освіта, безперервне навчання, професійна підготовка, урахування вимог ринку праці молоді є фундаментом, на якому можна побудувати успішне працевлаштування людини, забезпечити її високооплачуваною продуктивною працею і стабільною зайнятістю. Це дозволить більш свідомо та раціонально обирати майбутній фах та вид професійної діяльності на ринку освітніх послуг. Рішення задач, пов'язаних з прогнозуванням попиту на кваліфіковану робочу силу дозволить своєчасно вносити корективи в систему планування професійної освіти з точки зору кількісних і якісних потреб ринку праці молоді.

Список використаних джерел.

1. Аналітичний звіт Trade Schools Colleges Universities. URL: https://www.trade-schools.net/articles/best-careers-for-the-future?fbclid=IwAR2yoQnpMKnlRvcjdiWz_-I3iXAwLXd9wrtazowA-LNbei1KyRe2isGMvg (дата звернення 19.02.2020).
2. Бараник З. П., Кикош Ю. В. Необхідність взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці в Україні. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2015. № 12. С. 115–120.
3. Гринькевич О. Прогнозування попиту на ринку освітніх послуг в Україні (на прикладі обсягів вступу у ВНЗ України). Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2016. №2. С. 83–89.
4. Грищенко І.М. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти : [монографія]. Київ: Педагогічна думка, 2012. 87 с.
5. Злупко Л. А. Зайнятість в умовах формування інноваційної економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки». Львів, 2010. 20 с.

6. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань. Україна: аспекти праці. 2007. № 4. С. 4–9.

7. Кучерова В. В. Формирование рынка образовательных услуг в условиях модернизации высшей школы: дис ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Кучерова Валерия Владимировна. Москва, 2015. 209 с.

8. Лісогор Л. С. Підготовка конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти: проблеми та перспективи. Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки. 2017. № 4(1). С. 48-54.

9. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Роль освіти у формуванні сталого людського розвитку. Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 30-31 березня 2017 року. Харків: Видавець ФОП Панов А. М. С. 242-245.

10. Назарова Г. В. Трансформація соціально-трудоких відносин в умовах цифрової економіки. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2018/31177/Sz_19-2.pdf?sequence=1.

11. Профорієнтаційне опитування абітурієнтів-2018. URL: <https://nau.edu.ua/ua/news/1/1/proforientatsiyne-opituvannya-abiturientiv-2018.html> (дата звернення 19.02.2020).

12. Рынок труда в 2020: мониторинг работников, Hewlett-Packard. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/01/15/655668/> (дата звернення 16.02.2020).

13. Саєнко О. О. Дослідження поведінки споживачів на ринку послуг вищої освіти. Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки». 2012. № 2. С. 266–271.

14. Семикіна М. В., Петіна О. М., Гончарова Н. В. Трансформація зайнятості і проблеми реалізації конкурентних переваг молоді на ринку праці. Інноваційна економіка. 2015. № 3 (58). С. 165–172.

15. Статистичні дані Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 19.02.2020).

16. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS. 2019. URL: <https://cedos.org.ua/uk/pages/zvit-za-rezultatamy-diialnosti-analitychnoho-tsentru-cedos-u-2018-rotsi> (дата звернення: 16.02.2020).

17. Фурастьє Ж. Технический прогресс и капитализм с 1700 по 2100 год. Какое будущее ожидает человечество? Прага: «Мир и социализм», 1964. С.157–159.

Анотації

Г. В. Назарова, И. Л. Дыбач. Инновационные процессы на рынке образовательных услуг. В статье обобщены основные факторы инновационных процессов на рынке образовательных услуг в Украине, которыми являются: научно-технологические, экономические, социокультурные, демографические, глобализационные и политические. Проведен анализ поведения субъектов образовательного процесса в условиях инновационных процессов на рынке образовательных услуг. По результатам анализа предложена схема улучшения функционирования рынка образовательных услуг учитывая интересы работодателей в подготовке будущих специалистов, количественные и качественные потребности рынка труда. В основу предложенной схемы заложен цикл Шухарта-Деминга, который состоит из четырех главных составляющих «Планируй – Выполняй – Проверяй – Корректируй».

Ключевые слова: инновационные процессы, рынок образовательных услуг, трудовой потенциал, NEET-молодежь, обучение в течение жизни, цикл Шухарта-Деминга.

G. V. Nazarova, I. L. Dybach. Innovative processes in the education

market. *The article summarizes the main factors of innovative processes in the market of educational services in Ukraine. They are: scientific and technological, economic, socio-cultural, demographic, globalization and political. The behavior of the economic agents of the educational process in the conditions of innovative processes in the market of educational services and transformations in the labor market in Ukraine is analyzed. According to the results of the analysis, a scheme for improving the quality of the functioning of the educational services market is proposed, taking into account the imbalance of the professional qualification structure of the workforce and the interests of employers in training future specialists in the labor market.*

The proposed scheme is based on the Schuhart-Deming cycle, which consists of the four main components of «Plan – Do – Check – Act», which allows for feedback control. This cycle takes into account the sequence of steps, the implementation of which will ensure the integrity of the quality of the functioning of the educational services market. The first stage of «Plan» involves formulating the goals and objectives of specialist training, taking into account the approved higher education standards, labor market demands, needs and interests of the main subjects of the educational process. The implementation of the «Do» stage is based on the development of a system of identification, monitoring and forecasting of labor demand and supply of occupations in the labor market of young people in the professional qualification section; also developing an information system as well as improving the system of vocational guidance for the population as a whole and for young people, in particular, on the labor demand for occupations in the youth labor market. The «Check» stage provides for the monitoring of graduates' employment and the length of the transition from education to work (including NEET youth). The «Act» stage involves taking measures to continuously improve the development of educational services.

Keywords: *innovation processes, educational services market, employment potential, NEET youth, lifelong learning, Schuhart-Deming cycle.*